

Жуковський М.П.

Голова Нікопольської міської організації

Всеукраїнської спілки краєзнавців,

заступник директора Нікопольського

державного краєзнавчого музею

з наукової роботи

м. Нікополь, Україна

[Біографія](#)

Матеріал надано в авторській редакції

Великий Луг в світлі воєнно-політичної історії

Дніпро і Україна... Ці нерозривні поняття дають особливу натхненність, особливу національну цінність, формування якої йде в глибину тисячоліть. Жива нитка людського буття на нашій землі тягнеться з найдавніших часів. Не підлягає сумніву, що на території України існувало стабільне ядро населення, яке передавало у спадок свої антропологічні риси та культуру.

Протягом тисячоліть народ змінювався, розвивався, зберігаючи свої корені саме на цій землі. Український етнос сформувався у прадавні часи на певній території зі специфічними ландшафтами та екосистемами, досягши гармонійного узгодження свого буття з довкіллям. Це досягалось завдяки, на жаль, забутими та загубленими сьогодні урокам мудрості Дніпра, як природного об'єкту. Вони полягали в обожнюванні древніми етносами сил природи, строгому дотриманню етноландшафтної рівноваги як екологічної мудрості скіфів-орачів - рибалок, скотарів, які передавали свої пізнання тайни Природи із покоління в покоління. Відчуття міри, симетрії і гармонії людина одержувала від природного навколишнього середовища. Пізнання природи було насамперед засобом залучення людини до гармонії ойкумени і космосу. Сьогодні по новому усвідомлюється механізми громадських заборон, основ звичаєвого права, забобонів, мудрість предків у відношенні до природи. (1)

Для українців південь рідної землі уособлювали такі домінуючі природні ландшафти як Степ і дніпровський Великий Луг. Саме ці макрорегіони визначили в процесі становлення українського етносу в так звані середні віки, не тільки види його практичної діяльності, але і форму державного устрою християнської козацької республіки, що існувала кілька століть.

Генетична міць запорозьких козаків, стійкий генотип "козачого" етносу могли сформуватись лише в благодатних природних умовах, як відповідь на виклик часу та сусідів, що загрожувала самому існуванню українському народу.

В кінці V-го століття степові землі нижче дніпровських порогів стають об'єктом

колонізації уходників - мешканців Черкащини, Канівщини, Київщини, які займались промислами - полюванням, рибальством. Дніпровські плавні, які розкинулись між островами Хортиця і Тавань були унікальним природним об'єктом, своєрідною зеленою перлиною серед випалених літнім сонцем степів.

Козаки називали ці плавні Великим Лугом-батьком, оскільки він був для них один із найпродуктивніших місць тогочасного аграрного виробництва і промислів. Адже внаслідок щорічних повеней за багато тисячоліть тут утворився потужний шар родючого ґрунту на великих низинних територіях. А незчисленні рукави і протоки, сам Дніпро, озера були місцем зосередження величезної кількості різноманітної риби.

Освоєння краю супроводжувалося будівництвом невеликих укріплень - засік, організацією козацького самоврядування на Запорожжі та кровопролитною збройною боротьбою з турецько-татарською агресією проти України та інших християнських народів Східної Європи. Воєнно-політична необхідність привела усередині VI століття до утворення Запорозької Січі - міста-фортеці і адміністративного центру українського козацтва за порогами Дніпра.

Поява Січі відновила процес національного державотворення українського народу, який в той час опинився під владою іноземних держав.

Запорозькі Січі VI-VIII століть, що були розташовані між річками Томаківка і Базавлук - Томаківська, Базавлуцька, Микитинська, Чортомлицька, Нова - спирались на Великий Луг не тільки як основу для економічного розвитку, але і величезний природний бар'єр проти мусульманських завойовників. І тому не дивно, що протягом століть Великий Луг був частиною великого кордону між двома світами - християнського європейського і мусульмансько-азіатського. Тільки після виходу Російської імперії у 1774 році до Чорного моря, знищення нею Запорозької Січі у 1775 році та Кримського Ханства у 1783 році, дніпровські плавні, як природний бар'єр, втратили геополітичне значення в міждержавних відносинах, зробивши Дніпро внутрішньою рікою.

За цим не забарилось і знищення представниками прийшлого етносу тисяч зимівників - цих вільних козацьких господарств фермерського типу. Протягом тисячоліть свого перебування на берегах Дніпра люди та створені ними суспільно-політичні системи не могли змінити ні плину великої ріки, ні грізні перепони порогів, ні унікальний неповторний плавневий ландшафт. (2) Як простежив Л. Гумільов, розвиток етносу та біосфери є закономірним і взаємопов'язаним процесом гармонізації людини з природою. Вчений зазначив, що дикунські дії щодо природи з винятковою жорстокістю здійснюють здебільшого зайди, мігранти, маргінали, коли на цілісне світосприйняття і відношення до природи корінного етносу накладається світогляд прийшлого, що відчуває себе пануючим на правах завойовника. Для таких випадків вчений ввів поняття "химерного етносу". (3)

Жовтень 1917 року в Росії започаткував існування тоталітарної комуністично-радянської системи. Величезні, потужні людські і матеріальні ресурси країни були спрямовані на реалізацію планів світової революції. Особлива роль в цих планах була відведена і Дніпру. Сталінське керівництво Радянського Союзу мало в своєму розпорядженні

документи із архіву Червоної Армії про характер та особливості бойових дій на дніпровському рубежі, зокрема в районі дніпровських порогів, острова Хортиця та плавнів. Найбільш виразним прикладом були бойові дії Південного фронту ЧА проти білоросійської армії генерала Врангеля у 1920 році - протистояння по Дніпру в червні-липні, Каховський плацдарм радянських військ в серпні-жовтні, Задніпровська операція врангелівців 8-14 жовтня, їх поразка з наступним розгромом у Криму.

Використовуючи ідею спорудження штучного водосховища в районі дніпровських порогів, яка розроблялась ще в дореволюційні часи, радянські інженери-гідротехніки за завданням Політбюро ЦК ВКП(б) та РНК СРСР розробили план створення по всій течії Дніпра системи водосховищ. В цілому Дніпро каналами сполучається із Західною Двіною, Бережанською водною системою (з 1805 року), з Німаном - Дніпровсько-Німанським каналом (з 1784 року), з басейном Західного Бугу Дніпровсько-Бузьким каналом (з 1848 року). Реалізація планів мала створити перший неприступний водний бар'єр на шляху військ умовного противника. Хоча в ті часи в стратегічних планах війни називались конкретні держави - Прибалтійські країни, Германо-польський блок та Румунія. Досвід риття каналів багатотисячними арміями ЗК під керівництвом наркомів НКВС в 30-ті роки в СРСР уже був.

В час екстремальної військової ситуації передбачалося або спуск необхідних чи всіх водоймищ, або знищення вибухівкою конкретних гідротехнічних споруд, в залежності від становища під час війни. Будь-яке вище розташоване водосховище повинно було по принципу доміно після вибуху руйнувати всі нищезрештовані мостові комунікації і греблі в будь-яку пору року. Таким чином на шляху танкових і моторизованих з'єднань противника із заходу утворювалась би багатокілометрова водно-болотиста місцевість. Першою ланкою у створенні споруд дніпровського каскаду стало будівництво у 1927-1932 рр. Дніпровської гідроелектростанції ім. Леніна у місті Запоріжжі нижче дніпровських порогів. В комуністично-радянській пресі його будівництво було подано як народна будова періоду першої соціалістичної п'ятирічки. Проте ніде не вказувалася, що вартість будівництва Дніпрогесу стократно переважало тодішню вартість спорудження звичайної теплоелектростанції Донбасу з його нескінченим на той час запасами вугілля.

Дніпрогес досяг проектної потужності 560 Мвт лише у 1939 році. Це дозволило забезпечити частково електроенергією запорізький промисловий комплекс. Дніпровські пороги були затоплені, що дозволило наскрізне судоходство по Дніпру від його чорноморського гирла до Києва і вище. У військовому плані це означало можливість вільного просування по Дніпру наймогутнішої на той час у Європі Дніпровської військово-морської флотилії (4).

Перед введенням в експлуатацію Дніпрогесу Державний інститут по проектуванню гідротехнічних споруд НКЗ СРСР опрацював робочу гіпотезу проекту "Нижний Днепр", яким передбачалось створення його повного шлюзування, тобто створення штучного водосховища. Необхідно зазначити, що цим проектом намічалось відгородити 50 000 га плавень Кінським валом та 36 000 га Базавлуцьким валом, який мав починатись зразу за Нікополем. (Сьогодні це мілководдя з його негативними наслідками на плесі Каховського водосховища). Роботи за проектом "Нижний Днепр" за оцінками проєктантів передбачалось здійснити не раніше 1942-1945 рр. (5)

Але зовнішні події вносили свої корективи. Після підписання 23 серпня 1939 року радянсько-німецького Пакту про ненапад і додаткового таємного протоколу про розподіл сфер впливу у Східній Європі між СРСР і Німеччиною, всі роботи по Дніпру тимчасово припиняються. Після зайняття військами Червоної Армії Західної України і Західної Білорусії у вересні 1939 року і Бессарабії та Північної Буковини у червні 1940 року, Дніпровська Флотилія була розформована і розділена на Пінську та Дунайську військово-морські флотилії. (Перша мала 58 великих і середніх бойових кораблів, друга - 64). До речі, треба відзначити, що із залученням тисяч в'язнів сталінських концтаборів був відновлений і почав експлуатуватись Дніпровсько-Бузький канал. По ньому Пінська флотилія повинна була за відповідним наказом вищого командування ЧА пройти у Буг, а далі через канали Вісли і Одери у взаємодії з сухопутними військами до Берліну, що до речі, і відбулось у 1944-1945 рр. А Дунайська флотилія повинна була також у взаємодії з сухопутними військами ЧА у відповідний час за відповідним наказом прийти з визвольною місією у Європу.

Проте у початковий період війни обидві флотилії загинули, а німецько-румунська група армій "Південь" прорвала оборону радянських військ Південно-Західного і Південного фронтів. 17 серпня 1941 р. танкові дивізії німців, розпочавши наступ з-під Кривого Рогу, протягом дня захопили Апостолове, марганцеві копальні ім. Орджонікідзе, Нікополь і Марганець.

Вранці 18 серпня 1941 року німецькі танки і бронетранспортери, ламаючи опір радянських військ вийшли до греблі Дніпрогесу. Вона була підготовлена до вибуху, проте підірвати керівники Дніпрогесу могли тільки за наказом Сталіна. Але очікувати його в цій ситуації було не виправданим ризиком, оскільки захоплення німцями Дніпрогесу та їх прорив в Запоріжжя означав крах Південного фронту. Тому 2 військових інженери - підполковник О. Петровський та Б. Епов привели в дію вибуховий пристрій. В повітря піднялися і впали у воду сотні тон бетону та металоконструкцій правобережної частини греблі. (6)

Просування німців було зупинено, а велетенський вал дніпровської води висотою понад 10 метрів стрімко покотився Великим Лугом. Тисячі радянських військовослужбовців, бойова техніка і автотранспорт, біженці та їх майно, табуни худоби на переправах через Дніпро аж до самого Херсону, не кажучи про все живе в плавнях, було в цей час знищено випущеною на волю звільненою водною стихією...

Після завершення війни Сталін віддає наказ не лише про відбудову Дніпрогеса, а й про будівництво каскаду водосховищ. Розпочалась холодна війна з недавніми союзниками, і тому, пам'ятаючи досвід вищезгаданих військових інженерів, які підірвали Дніпрогес 18 серпня 1941 року, найпершим почалось проектування Каховської ГЕС та водосховища. 21 березня 1950 року Сталін підписує Постанову Ради Міністрів СРСР "Про будівництво Каховської ГЕС, Південно-українського і Північно-Кримського каналів. Протягом 1952-1956 рр. були повністю знищені дніпровські плавні і створено штучне море, одне з найбільших у каскаді. Його площа склала 2 155 км², обсяг 18,2 км³. До кінця 70-х років минулого століття були не лише створені Кременчуцьке, Дніпродзержинське, Київське і Канівське водосховища, але і збудована Чорнобильська АЕС на півночі України, а в 1984

році введено перший блок грандіозного Запорізького енергокомплексу ГРЕС-АЕС.

Дніпро в своїй нижній течії, що був славен Великим Лугом перетворився в малопроточне водоймище, де закумульована вода для забезпечення промисловості, сільського господарства та комунальних потреб. Велика ріка життя загубила свою самоочисну здатність, загострилась проблема якості питної води, і тому одержані проблеми Дніпра мають розглядатись через призму Національної безпеки.

Україні необхідно в найкоротший строк перейти від радянського стандарту на питну воду 1982 року до показників, що їх дотримується ЄС. А тут перспективи вельми невтішні, сьогодні державною програмою поставлене завдання лише “наблизитись до показників стандартів ЄС”.

Зупинившись напередодні 60-річчя Дня Перемоги в другій світовій війні на військово-історичних аспектах Великого Лугу (зараз Каховського моря), коротко визначимо проблеми сьогодення і майбутнього. Національна Програма екологічного оздоровлення Дніпра і поліпшення якості питної води, прийнята в лютому 1997 року, не стала такою по суті. Намічене не досягається, а темпи просування до заявлених цілей слабшають. Програма лишається формально державною.

Вищезгадана Національна програма покладена в основу міжнародного співробітництва, яке вимагає нових підходів та усвідомлення природної цілісності басейнової екосистеми. Поступово йде розуміння, що управління станом басейну великої ріки Дніпра - є перевірена і підтверджена практикою важлива національна мета, для досягнення якої необхідно перебороти міжвідомчі, міжрегіональні і міжнаціональні протиріччя. Лише жорстко регламентовані басейнові принципи і визначені національні пріоритети можуть гармонізувати інтереси населення та можливості природного середовища, екологічно оздоровити джерела живої води на всьому подніпровському просторі. Нова філософія життя населення України повинна ґрунтуватися на ставленні до Дніпра як до домінанти життєвих сил народу, а не джерела ресурсів. Ця національна ідея має сприяти духовному відродженню українського народу, його історико-духовних традицій, дати перспективу прийдешнім поколінням.

Література

1. Грушевой К.С. Тогда, в сорок первом. - М., 1976. – С. 176.
2. Гумилев Л.Н. Этногенез і Етносфера // Природа. – 1970. - № 1. – С. 46-55.
3. Жуковський М.П. Козацька Атлантида // Матеріали міжобласної науково-практичної конференції “Сучасні підходи до розробки басейнового принципу охорони водних ресурсів Каховського водосховища”. - Нікополь, 2000. - С. 53-58.
4. НКЗ СССР, Государственный институт по проектированию гидротехнических сооружений, Нижний Днепр. Рабочая гіпотеза. - М., 1931. – С. 1-9.
5. “Про вірогідні гуманітарно-екологічні наслідки можливої суцільної чи часткової катастрофи дніпровського каскаду водосховищ та Запорізької АЕС”. - Ч. 2. - Історичний аспект. - К., 1995. - С. 2

6. Шевчук В.А., Саталкін Ю.М. Гармонія духовних сил Дніпра (еколого-духовні нариси). – Київ: Геопринт, 2002. - 160 с.

[У разі використання матеріалів цього сайту посилання на сайт обов'язкове](#)